

Büky László

Márai Sándor korszakok határán

Fried István: Siker és félreértés között

Ez az irodalomtudós szerző *negyedik tanulmánykötete* Márai Sándorról, s amint az eddigiekben, most sem monografikus munkát* nyújt át az olvasónak, hanem tizenegy olyan tanulmányt, amelyek némiképpen az egész Márai-irodalom kérdéskörére jellemzők, és az amelyekben fellelhető problémák iránti érdeklődés jellemző Fried Istvánra, akinek korábbi Márai-kötetei: *Márai Sándor titkai nyomában*. Mikszáth Kiadó, Salgótarján, 1993; „...egyszer mindenkinek el kell menni Canudosba” – (Tanulmányok az ismeretlen Márai Sándorról). Enciklopédia Kiadó, [Budapest], 1998; „Ne az író történjen meg, hanem a műve” – A politikus és az irodalmi író Márai Sándor. Argumentum, [Budapest], 2002. A Márai-életmű Fried Istvánt érdeklő problematikája kiolvasható azokból az idézetekből (is), amelyeket Fried *Előszó (helyett)* címmel közöl az új kötetben (5–6). Ezekből az első Márai Sándortól van: „Tudott és mert ember lenni. Úgy látszik ez nagyon nehéz.” A második Kosztolányitól: „Nemcsak a költő idomítja a nyelvet, a nyelv is költőt.” A továbbiak idézése nélkül is nyilvánvaló az irodalomtörténész véleménye: irodalmat csak az képes teremteni, aki ember, irodalmat csak az képes írni, aki birtokolja a nyelvet, s az irodalom csak akkor van, ha az olvasó elismeri az előző kettőt.

Márai Sándor rejtőzködő, önlegendásító személyisége is következménye annak, hogy a teljes élet- és írói pályát átfogó és részletező mű helyett a részletkérdésekre összpontosít Fried István, akiről a munkásságát valamelyest ismerők tudják, hogy a legkisebb tudományos kérdést is a problémakör (mondhatni) teljes áttekintésével tárgyalja. Ez tapasztalható a bizonyonyal egyik legfontosabb és -maradandóbb Márai-mű kapcsán is, amelyről Fried *Egy/a polgári család és vidéke* (15–51) cím után ír a polgár és a polgárság szociológiai hitelességű családrájával foglalkozva: az *Egy polgár vallomásaival*, amely első kötete a történelmi Magyarország egy vidéki városában élő polgárcsalád bemutatása. Megismerhető belőle a polgári életmód, -felfogás és -szemlélet „az egyes családtagok botladozásaitól a titkolt, ám Márai előadásából kibukó torz viszonyokig, a cselédek helyzetétől a szobák furcsa használati rendjéig, [...] az Apa szertartásos reggelijéig” és így tovább. Fried István megállapítja, hogy a polgár és a polgárság hagyományosan szociológiai jelentésköre nemigen felelt meg a Márai által elgondolt polgárságfogalomnak. Mint társadalmi csoportot elválasztja a munkásságtól és a parasztságtól, viszont egybelátja a művészekkel és a körvonalazatlan értelmiséggel. Fried a híres balettművésszel, Grete Wiesenthallal kapcsolatos Márai-írások és kutatásai alapján a Monarchia-kultúrának az írói műveiben több helyütt megjelenő elemeire is utal, így *A gyertyák csonkig égnek* némelyik bécsi jelenetének világára. (Márai egyébként unokaöccse a balerinának.) A Wiesenthal nővérek tánca, e szecessziós tünemény Márai számára a századfordulós modernség teljesítménye, a századfordulós életérzés egy lényeges változata, amelyben nem csupán a család magyar, cseh, olasz rokonsága ad eine richtige österreichische Mischungot (ahogy Grete Wiesenthal maga mondja). Éppen efféle családi-társadalmi viszonyok révén is Márai számára a polgár s a polgárság fogalma nem felel meg a hagyományosan szociológia jelentéskörrel határolt fogalomnak. A Márai-művekben a Grosschmid és a Rakovszky családból szerepet kapó személyiségek tanúsítják

*E recenzió elkészülte után jelent meg Fried Istvántól: *Író esőköpenyben – Márai Sándor pályaképe*. Helikon Könyvkiadó, Budapest, 2007.

ezt. „A Család a Kassa–Bécs vonzáskörben a kis- és nagyvilág egymásra vonatkozhatóságát tapasztalja, egyesek a valahová tartozás illúziójában élnek, mások *idegeikben* érzik ennek illúzió voltát” – állapítja meg Fried, s a meghatározhatatlanságban kijelölt meghatározottságot, akárcsak Ödön von Horváth (saját kifejezésével) „régii osztrák–magyar keverékségét” hozza párhuzamként. Mindemellet Fried úgy látja, hogy a Márai megírta családtörténet(ek) az Osztrák–Magyar Monarchiára, a Ferenc József-korra és az e korban létező polgári életrendre reagálnak. „A családtörténet szereplői – mondja Fried – a Monarchia-szöveget írják” (50), s ebben a polgártudat megtestesülése Grosschmid Géza (Márai Sándor apja) életpályájának írói megjelenítése.

Márai családtörténetei végül is azt tájékoztatják az olvasó elé, „miként történhetett meg az, hogy a polgárlét elemeire hullott szét; hogyan lettek a szavak hűtlenek az emberekhez, és az emberek hogyan lettek hűtlenek a szavakhoz”. Polgár, aki a Várost építette, aki Műveltséget alkotott, aki Európát gondolt el, aki a tömegeket fel kívánta emelni a polgári életformába. A tanulmányíró Márai egyik művéből (*Judit... és az utóhang*) idézi: „Azt hitte, valahogy mindenki elpolgárosodik, az egyik lefele, a másik fölfelé, ha ő, a polgár, a helyén marad ebben a világban, ahol minden és mindenki tótágot áll” (51).

Márai, a polgár, aki műveltséget alkotott nem független az elődöktől és a kortársaktól, akik a műveltségalkotás folyamatában elődei vagy (valamelyest) társai. E kérdéskör jelenik meg voltaképpen a Folyamatosság és megszakíthatóság – Márai Sándor Kosztolányi-képe (53–70) című fejezetben. Jóllehet Fried végelemzésben megállapítja, hogy egységes és átfogó Kosztolányi-képe nincs Márainak, a saját, lírizáló kispőzáköteteiben többször megemlékezik Kosztolányi Dezsőről. Kosztolányi és Márai kispőzákötete a világ irodalmi leképezésének hasonló módján történik, szemléletükben az értékek pluralizmusa tükröződik, nem hirdetnek semmiről egy igazságot. Az is megfigyelhető, hogy Márai a maga íróeszményét igyekszik körvonalazni Kosztolányi ürügyén, hiszen Kosztolányiról szinte döntenem tud, egyszer barokk, színes, tömjénes pompázatos katolikust lát benne, máskor legalább annyira doctust, mint poetát, sőt – állapítja meg Fried – a kétféleség egzisztenciális környezetét arra a századelőre helyezi, amely a Krúdy-hősöké is. A tanulmányíró fontos észrevétele, hogy Márai szerint Kosztolányi a magyar nyelvet mint egyetlen hazát tudja szlávok és germánok között, s majd a naplókban, az 1945 körüli versekben Márai Sándornak az anyanyelvbe fogódzás szüksége fájó kényszerűség. Kosztolányinak a Monarchiához köthető nyelv- és irodalomszemlélete Fried megállapítása szerint rokonságban, párhuzamban van a Wiesenthal lányok művészetével éppúgy, mint a Bécs–Budapest–Prága háromszög közös szövegiségével, amely nemzeti és nemzetiségi ellentéteken is felül tudott emelkedni.

Ugyancsak a többretegűség, az értékek több helyen való észrevételének dokumentumát látja a tanulmányíró Márai Don Quijote-olvasásában (*Márai és a spanyol világ*, 169–183). Márai Párizsban ismerte meg az 1920 utáni spanyol emigrációt; s Miguel de Unamunora és José Ortega y Gassetra emlékeztető alakot is rajzol egyik regényében (*Sértődöttek*). Egy időskori naplójegyzete szerint – idézi Fried – Miguel de Unamunoról ezt írja: „Úgy hiszi, ami vitális: antiracionalista. És minden, ami racionalista: életellenes.” A trivializálódott racionalitás mellett az élet természetes rendjét az antiracionalitás jobban szolgálja – innen származtatja Fried István Márainak azt a gondolatát, mely szerint „Don Quijote azért cselekszik, hogy cselekedjék, nem azért, hogy eredményes legyen”, s az emigráns szabadságotelve, de hazát nem, azt tapasztalja – állapítja meg az irodalomtörténész –, hogy a csak a teljesítményre, „az ösztársadalmi versenyre épülő társadalmakban pontosan annak a »sikernek« érvényesülését látta [Márai] fölbukkanni, amelyet még Magyarországon »félreértésnek« minősített, s amelynek divattól függő voltával szembeállította a nietzsche-i jelentésű korszerűtlenséget mint az írói ellenállás követendő alakzatát” (171). S idevonja Fried a José Ortega y Gasset által értékelt Don Quijote-fölfogást, amelynek párhuzammegnyilvánulását egy Márai-novellában mutatja ki (*A hagyaték*). – Talán nem tévedés azt állítani, a siker és félreértés mint Márai írói és gondolkodói voltaként jelensége és nemcsak ráértéssel a kötet címe, hanem az életmű eddigi fogadtatásának is jellemzője.

Az írói fogadtatásának egyik alapjelenségét mutatja be a kötet a Márai Sándort levelező taggá választják – Kanonizálás és/vagy kisajátítás (71–97) című rész. Márainak 1929-től folyamatosan, némelykor több kiadásban jelennek meg a művei, s így a kor íróihoz viszonyítva meglehetősen anyagi viszonyok közt élhet. Az ún. hivatalosság sem utasítja el, amit egy Császár Elemér-ismertetéssel szemléltet Fried. Márai írói (és újságírói) gyakorlatában az akadémikusság előtti évtizedben többek között az antifaszizmus, a *Nyugat* folyóirathoz való közeledés, a Móricz és Krúdy, majd a Karl von Ossietzky melletti kiállítás, a *Magyarország felfedezése* című sorozat (s Veres Péter egyik könyvének) köszönetese csupa olyan jellemző, amilyenek nem éppen a Kisfaludy Társaság és a Magyar Tudományos Akadémia illetékeseinek irodalomról (s talán az életről is) való nézeteivel egyezőknek látszanak. Fried

többféle magyarázatot is talál arra, hogy Márai az egymással igencsak ellentétes intézményekbe illeszkedésére, bizonyos és kosztolányis homo aestheticus fölfogása, s főként írói sikerének mint a beérkezésnek félreértése lehet az ok, effélelt maga az író is megírt például Móricz Zsigmond kapcsán (is). Mintegy gyanakodik saját divatosságának mikéntjén, minthogy az a nietschei korszerűtlenséggel áll szemben, „hiszen a film, a könnyű színház, az olcsó irodalom természetesen gavallérosabban fizet a meghódított szellemnek, mint a zord profétáknak, akik unalmas és érdektelen magányukban kellemtelen remekműveken törik fejüket” (81). Fried lényegében úgy látja, hogy az akadémiai hivatalosság azt mutatta meg Márai taggá választásával, hogy őrzi ugyan a hagyományokat, de nem idegenkedik a korszerűségtől sem, a hivatalos értékrendnek Márai (éppen) megfelelő, s nem beilleszthető! Nyilván ezt tükrözi, hogy a tagajánlásban az utóbbi évek néhány műve szerepel mindössze, az *Egy polgár valomásai* mellőzve van – amely regénybe foglalt szociográfia, rokonságban Illyés *Puszták népé*-vel, nem pedig egy formaművész regénye –, s inkább találnak XIX. századi elődöt is (Tóth Bélát), akit mintegy folytat(na) Márai „finom és szellemes cikkeiben” (84).

Márai Sándor naplójában leírta, hogy a Magyar Tudományos Akadémián székfoglaló előadása után úgy érezte, hogy a szakosztályelnök tudományos szigorúsága lényegében ezt mondja: „Márai, Márai, maga sok rossz fát tett a tűzre. De az Akadémia türelmes, az Akadémia nagylelkű. Még jó útra térhet” (83). Akadémiai tagnak az íróat a már legendás nyelvtörténész, Pais Dezső terjesztette be, ő volt a szakosztályelnök Márai megválasztása és székfoglalója idején (1942 és 1943). Gondolkozhatni, miért nem Horváth János, akinek határozott véleménye volt a XX. századi magyar irodalomról... (Egyébként tudvalévő: Horváth János és Pais barátságban voltak.) Pais Dezsőnek hivatalosság közmegeyezési rangsorába helyező méltatását Fried hosszabban elemzi, rámutatva egyebek mellett Pais eljárásának szokatlanságára: „kifogásait, fenntartásait is beleszötte, azt ugyanis, ami egyelőre nem teheti teljessé (a processzus ellenére sem) a »beavatást«, a kánonba befogadást” (94). A Pais által megfogalmazott lényegi kifogásokra ha Márai figyelmeztet is, írásmódjának önelemzését nem ennek vagy a hasonló bírálatoknak hatására végzi a későbbiekben. – Az író akadémiai tagságát 1949-ben megszüntették, s negyven év múlva, halála után állították vissza – félreértés és siker...?

Ez utóbbi probléma taglaltatik a „*Formiánál a tenger*” – *Márai Sándornál a tenger* (125–47) című tanulmányban. Voltaképpen az írói mesterség, a tekhné kérdéséről van szó, Fried egy Stendhalról tett megállapítását emeli ki Márainak: „A nagy dolgok és a nagy írók szűkszavúak; de az olvasó tudja, hogy pontosan azt mondták csak, ami mulaszthatatlanul szükséges volt a közléshez. A nagy író kényszeríti az olvasót, hogy munkatársra legyen. A tenger – mondja. A többi a tenger s az olvasó dolga” (126–7), s a „*Formiánál a tenger*” Márai-szövegmondatot emeli elemzési alappá mondván: „[...] a hiányos mondatra olvassuk az ideolvasható/ideolvasandó más Márai-mondatokat” (127). A „rendkívüli találkozás, a vártnál is többet jelentő ráismerés, a magyarázatot nem igénylő szépség” mutatkozik meg a Tirrén-tenger Gaeta menti öblében. Fried Kosztolányi Esti Kornéljának tengerrel találását (őseurópai-xenophóni thalassza-motívum!) hozza párhuzamba, illetőleg bemutatja Márainak másutt előtalálható *tenger*-motívumát, amely, mint írja, „tenger-haza-otthon(talanság) motívumhálózatra épül” (136).

A *Béke Ithakában* az a regény, amelynek „tenger/szövegközelsége” révén Márai az „elődszövegekből” maga is belép a tenger szövegüniverzumba, s megvalósul, amit évtizedek múltán Weöres Sándor is kívánt: „[...] ne csak az ember olvassa a verset, a vers is az embert” (*Egybegyűjtött versek I–II*. Budapest, 1970. I: 7), akkor valóban „A többi a tenger és az olvasó dolga”.

A Márai Sándor „*Költészettana*” (7–14) című részben Fried azt boncolgatja, hogy Márainál is kialakult egy (regény)írói szabályrendszer, egy regényalakzat, s a *Szindbád hazamegy* című mű után „a Márai-dallam kissé egyhangúvá, kiszámíthatóvá lett” (10); s az író számára is fontosnak érződött az újra és a másképpen való kezdés. Az 1940-es évek elejének Márai-fölfogása az irodalomról nehezen összefoglalható, bizonyosan a (művészi) teremtést mint olyant lényeginek tartja. A mondott évek elején kialakított regénytechnika egyik darabja a posztumusz megjelentetett *Szabadulás*, amelyről az „*En mikor leszek szabad?*” – Jegyzetek Márai Sándor *Szabadulás* című regényéhez (99–123) rész elemmez, s Fried úgy látja, a regény végén föllett kérdésben és „[...] a regényben kimondva, ott búvik a szabadság meghatározatlansága [...] a regényszereplő élte folyamán még nem találkozott a szabadságnak viszonylag pontosan körülírt megfogalmazásával [...]” (113).

A siker valóban félreértés? – Szempontok Márai Sándor német utóéletének értelmezéséhez (185–98) fejezete a kötet cím (egyik) magyarázata is. A regényíró többször leírta e tételt, amely immár valódi kérdés lett. A *gyertyák csonkig égnek* sikerének egyik oka, rábukkant egy üres helyre, amelyet a vele párhuzamban álló osztrák művek hagytak meg, s így a német olvasó egy ismerős és ugyanakkor ismeretlen világgal találkozott, hiszen az Osztrák–Magyar Monarchia irodalmának irodalmi rekví-

zitumai Márainál más környezetben és más összefüggésekben jelennek meg – állapítja meg egyebek mellett Fried (193).

A szabadságot lelő író, akit végül vékony szálak kapcsolnak a magyarországi irodalomtörténetekhez, voltaképpen a hazai hatalmi beszéddel szemben munkálja a saját és az általános magyar irodalmi beszédet – talán így foglalható össze *A levelező emigráns – Márai Sándor helyzetudata az emigrációban* (149–68) című tanulmány, amely összefüggést mutat azzal, amelyben Márai íróságának magyar és európai elhelyeződését tekinti át Fried: Egy közép-európai írórsors – Márai Sándor és a ma Európája (199–211). S ideköthetjük azt a fejtegetést – Márai Sándor és Kertész Imre „munka”-naplói – mint emlékiratok (213–19) –, amely napjaink irodalmához is hozzá tudja illeszteni a tanulmányíró Márait, amikor Kertész Imre naplószerű feljegyzéseinek és a Márai-naplóknak szemléletbeli összefüggéseit boncolgatja.

Az Utószó(ként) (223–4) közöltekben a szerző elmondja, hogy a Márai-pályában megfigyelhető törést és Márai saját törekvését az ezutáni (át)váltásra fontosnak tartja nem függetlenül az utóbbi esztendő (post mortem való) sikerének mibenlétét feltárandó kutatási szándéktól, minthogy Márai korábbi (hazai és külföldi) sikeressége is időről időre megvizsgálendő, hiszen már maga az író is tudta, hogy hajózik a siker és félreértés tengerszorosának Scyllája és Charybdise között.

A tetszetős küllemű könyv – Márai-képpel (íróasztalánál ül dolgozószobájában) – értékei emelik a Tiszatáj Könyvek sorozatának rangját, ám megemlítendő, hogy a 149. és a 183. oldalak közötti részben a lapalji jegyzetek összekeveredtek, s több helyen fölösleges kiskötőjelek szepplőzik a szöveget.

Összefoglalóként parafrázis: e könyv Friednél – Márai –, a többi az olvasó dolga.

(Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2007)